

даже не избрали президиума собрания. Список, напечатанный профорганизациями и ячейками, принят без всякого обсуждения» [7].

Тотальна пролетаризація вищої школи, котра призвела до відрахування в перші роки радянської влади 80% студентів українських вишів за непролетарське походження, скасування вчених ступенів і звань викладацького складу, введення до навчальних програм політично-орієнтованих дисциплін, запровадження комплексного методу викладання – і це далеко не повний перелік тогочасних більшовицьких освітніх експериментів, котрі посилювали опозиційні настрої в професорських колах. На буденному рівні наслідком освітніх реформ стало різке зниження соціального та майнового статусу професорського складу, нівелювання їх суспільної ролі. Звідси, й, відзначені у політзведеннях, факти зосередження професури «на шкурнических вопросах», коли, вочевидь, йшлося про звичайне бажання своєчасного отримання заробітної плати.

Розрізнені та деморалізовані, втративши соціальні орієнтири, рештки старого професорсько-викладацького прошарку не могли собі дозволити відкритої ворожості відносно радянської влади, звівши своє незадоволення до поодиноких висловлювань із університетських кафедр, на кшталт виступів професорів Київського політехнічного інституту Тимофєєва і Маковіна, котрі заявили, що «их заставляють учить тех, кого не хочеш и кому не хочеш передавать свои знания»; заявив харківського професора Сідцова, який, на побажання висловити думку про наукову роботу «Діалектика в математиці», необачно промовив, що «таким абсурдом занимается я не буду»; професора Київського будівельного технікуму Ковалевського, котрий дав наступне визначення алгебраїчним дужкам: «Скобки – это большевики, нарушившие общий порядок. Если бы не было этих скобок-большевиков, задача была бы разрешена». Доповідна записка ОДПУ за 1930 р. містить відомості про висловлювання завідувача лабораторією аналітичної хімії Донецького політехнічного інституту Славського, з приводу роботи лабораторії: «Наша лаборатория по-прежнему будет работать плохо, так как в самой структуре советской власти заложены ненормальности. Когда этих ненормальностей не будет, тогда в лаборатории будет работать хорошо. Вам, господа-коммунисты, надо знать это лучше, чем кому-либо» [8].

Проголошений Й. Сталіним на XV з'їзді ВКП(б) 1927 р. курс на ліквідацію капіталістичних елементів в народному господарстві, разом із згортанням НЕПу, запустив маховик більшовицької репресивної машини проти української радянської інтелігенції. Тільки у 1929–1930 рр., за даними ОДПУ, на українських землях було викрито більше десятка «масових антирадянських угруповань», членами яких були представники інтелігенції. Проте, історія вже дала справедливую оцінку цим сфабрикованим справам, реабілітувавши невинних жертв переслідування.

Отже, складні внутрішньополітичні процеси 1920–30-х рр. істотно вплинули на формування системи повсякденних політичних уявлень всередині соціальної групи інтелігенції, основними характеристиками яких стали аполітичність, дезорієнтація, пошук соціальної ніші.

1. Ленин В.И. Полное собрание сочинений (Письма. Июль 1919 – ноябрь 1920). – М., 1970.
2. Спецполитсводка за 2 февраля 1923 г. № 27/230 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://istmat.info>.
3. Госинфсводка № 3 от 19 января 1923 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://istmat.info>.
4. Спецполитсводка за 30 января 1923 г. № 23/226 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://istmat.info>.

5. Докладная записка секретного и информационного отделов ОГПУ (О политическом состоянии СССР) от 17 февраля 1925 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://istmat.info>.
6. Третьяк К. Участие населения Харьковщины в выборах местных советов во второй половине 20-х гг. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dspace.univer.kharkov.ua>.
7. Обзор политического состояния СССР за февраль 1926 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://istmat.info>.
8. Материалы 3-го отделения СО ОГПУ о политическом состоянии интеллигенции и ее антисоветской деятельности (не позднее конца мая 1930 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://istmat.info>.

Delia O.V. The Ukrainian intellectuals in the political summaries from OGPU (1922–1930-s). On the materials of the OGPU political summaries and reviews (the 1922–1930th years) has been made the analysis of the main tendencies in the formation of the political ideas system among the Ukrainian Soviet intellectuals.

Key words: intellectuals, political reality, repression, OGPU

М. П. Олійник

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ НА ПОДІЛЛІ В РОКИ НЕПУ

Аналізуються причини, хід і результати проведення колективізації на Поділлі в 1921–1928 рр., види колективів і їхній соціальний склад.
Ключові слова: Поділля, колективізація, НЕП, артіль, комуна, ТОЗ

Однією з малодосліджених проблем історії України є розвиток колективізації років НЕПу загалом та на Поділлі зокрема. Метою цієї статті є аналіз форм та методів проведення колективізації на Поділлі в роки нової економічної політики. Окремі її аспекти вже досліджувалися в працях А. Матвєєва [1], Л. Місінкевича [2], В. Нестеренка [3], В. Рибакі [4] та ін.

Радянська влада розглядала селянство як потенційно ворожу дрібнобуржуазну силу. Відтак, прагнула перетворити його на сільськогосподарських робітників. Для цього потрібно було об'єднати селян у виробничі колективи, тобто, провести колективізацію. Тому було несуттєвим якого виду буде цей колектив. Саме тому, на нашу думку, впродовж всього періоду НЕПу органи влади застосовували терміни «комуна», «колгосп», «товариство із спільної обробки землі (ТОЗ)» як синоніми терміну «колектив».

Колективізація на Поділлі розпочалася пізніше, ніж в інших губерніях України. Причиною було встановлення радянської влади тут лише в листопаді 1920 р. та масовий антирадянський повстанський рух, який був придушений лише восени 1922 р. Один з перших колгоспів на Поділлі був створений лише в серпні 1922 р. (с. Юрківець Гніванського району, Вінницького повіту), у складі дев'яти членів. На установчих зборах вони попросили виділити своєму колективі землю одним масивом [5, 207–208].

Ініціативу знизу негайно підхопило бюро Подільського губерньського комітету КП(Б)У (губком). На засіданні 21 вересня 1922 р. постановою «Про колективізацію сільського господарства» воно рекомендувало повітовим партійним комітетам (парткомам) розгорнути відповідну пропагандистську кампанію. Для підготовки відповідних кадрів ухвалили створити в губерньській радянсько-партійній школі земельну секцію, випускників якої передавати в розпорядження губерньського земельного відділу (губземвідділу) [5, 221]. Прикладом проведення такої кампанії може бути повідомлення Брацлавського повітового земельного відділу про умови об'єднання селян в артілі (жовтень 1922 р.). Їм обіцяли наділення землею з розрахунку 1,1 дес. на «кожну

душу сімейства члена артїлі, із заліком у цю норму їхньої власної землі», відведення землі одним клином, щоб створити умови для запровадження багатопільної системи господарювання, 50% знижку на орендовані садки, ставки та споруди, пільгові кредити тощо [5, 228–229].

Важливе значення для розгортання колективізації мало правове врегулювання земельних відносин на рівні держави, через ухвалення 29 листопада 1922 р. Земельного кодексу УСРР, який базувався на постанові ВУЦВК «Основний закон про трудове землекористування». Він передбачав колективне землеволодіння у формі артїлей, товариств із спільного обробітку землі, комун. Реалізуючи положення кодексу, за вказівкою губвиконкому, повітвиконкоми створили комісії з проведення колективізації та розпочали організацію колгоспів. Так, розпорядженням комісії Жмеринського повітвиконкому від 12 грудня 1922 р. голови волосних виконкомів, разом із головами ПЗВ, зобов'язані були підбирати склад колективів із незаможників і середняків, враховуючи кількість працездатних членів сімей і їдоків, живого та мертвого інвентаря. Колгоспи повинні були мати не менше 10 членів [5, 234–235].

Одним із лідерів колективізації була Кам'янецьчина. Вона розпочала її в грудні 1922 р., коли було створено 12 колгоспів, «виключно з незаможного населення». Планувалося до квітня 1923 р. організувати в окрузі 40–50 колгоспів. Оскільки новостворені господарства гостро потребували посівного матеріалу, планувалося забезпечити кожний колгосп «хоч би на 50%» (тут і далі збережено стиль і правопис документів) [6, 1]. У сусідній Проскурівській окрузі на 1922 р. створили лише «одну комуну та одну трудову артіль» [7, 34]. Новостворювані колективи, всупереч постанові ВУЦВК від 1 листопада 1922 р. «Про порядок реєстрації товариств і союзів, що не переслідують мети отримання прибутку, та про порядок нагляду за ними», яка не передбачала їхньої реєстрації, на вимогу Губернської міжвідомчої комісії у справах товариств і союзів при адміністративному відділі губернського виконавчого комітету зобов'язані були, з метою обліку, подавати інформацію про себе до зазначеної комісії [8, 79].

Новим поштовхом до активізації роботи з колективізації стала директива губкому КП(б)У, губвиконкому та губземуправління від 27 лютого 1923 р. Відзначаючи, що на Поділлі вже діють 136 сільськогосподарських колективів, вона вимагала вжити всіх заходів із зміцнення існуючих і створення нових колективів [5, 260–262].

В березні 1923 р. серед одноосібних селянських господарств Поділля, на думку партійних органів, було «бажання об'єднуватися в колективи для суспільного обробітку землі» [6, 2]. Відтак, окружні земельні відділи (окрземвідділи), зокрема Кам'янецький, рекомендували волосним (в рамках адміністративно-територіальної реформи, яка в цей час проводилася, впродовж березня–травня 1923 р. паралельно вживалися терміни «волость» і «район», з наступним утвердженням останнього) виконкомам створювати «бюро колективізації сільського господарства (бюро колгоспів)» у складі: «Завволземуправління, голови волкомнезаму, агронома, секретаря комосередку, двох представників від існуючих колгоспів». До їхньої компетенції віднесли: «1) пропаганду колективізації; 2) доповіді на з'їздах, сходах про колективізацію; 3) перша інструкторська допомога – роз'яснення та продаж Статутів, протоколи, заяви та сімейно-помайнові списки, які громадяни подають про бажання перейти в колективні форми; 4) попередній висновок про організацію колгоспу, спостереження за виконанням колгоспами прийнятого ними статуту». Спеціально наголошувалося, що такі бюро слід

створювати негайно, а в разі зволікання – погрожували притягненням до суду [6, 2].

Зусилля окрземвідділів і створюваних бюро колгоспів приносили плоди. Вже до 1 травня 1923 р. на Кам'янецьчині нараховувалося 38 колгоспів. Зазначимо, що окрземвідділи зараховували сюди комуну, а пізніше товариства зі спільного обробітку землі (ТОЗи). Вони об'єднали 916 селянських господарств (тобто, в середньому 24 родини на один колгосп) з 1284 дес. орної землі (0,75 дес. на їдока), 1389 працездатних і 322 непрацездатних членів. У соціальному плані колгоспи були: «утворені незаможниками – 27, середняцьких – 4, змішаних (незаможницько-середняцьких) – 3, змішаних (незаможницько-робітничих) – 1, робітничих – 3» [6, 6]. На серпень 1923 р. у регіоні вже створили 61 колектив, а саме: «з незаможників – 46, середняків – 5, змішаних (незаможницько-середняцьких) – 4, змішаних (незаможницько-робітничих) – 2, робітничих – 4» [9, 66].

Тоді як Кам'янецький окрземвідділ доповідав про успіхи в колективізації, Тульчинський окружний комітет КП(б)У (окрпартком) на засіданні бюро Подільського губкому КП(б)У 30 серпня 1923 р. змушений був визнати «майже повну відсутність роботи з колективізації та недостатню увагу існуючим колективам» [10, 22]. На відміну від нього, Проскурівський окрпартком систематично вимагав від районних партійних організацій «проводити роботу по колективізації», а членів партії, які займалися індивідуальним господарством, зобов'язував входити в колективи [11, 13; 12, 38]. Питання про хід колективізації заслуховувалися на засіданнях партійних та радянських органів [13, 34]. Такий підхід дав значні результати: 1923 р. тут були 6 комун та 26 трудових артїлей, а 1924 р., відповідно, – 11 і 80 [7, 2]. Зазначимо, що в губернії картина була неоднорідною. Якщо в західних прикордонних округах ходом колективізації влада була задоволена, то в східних, зокрема в Гайсинській, нарікала: «Робота по колективізації проходить кепсько» [14, 199].

Загалом, серед партійно-радянського керівництва губернії щодо ходу колективізації панував оптимізм. В інформаційному звіті Подільського губкому за серпень 1923 р. підкреслювалося, що «в даний час спостерігається широкий рух на користь колективізації сільського господарства. Усвідомлення користі цієї справи охоплює все глибше широкі верстви незаможного селянства». Всі колгоспи в губернії «хліборобські, в яких є земля, зведена в один масив, засоби виробництва повністю усупільнені й земля обробляється колективним шляхом». 20% колгоспів мали підсобні промисли: різні майстерні (слюсарні, столярні, шевські), а також млини, крупурушки тощо. Деякі колективи орендували в кооперативного об'єднання Господарсоюзу сади, ставки, зразкові поля. Зазначалося, що станом на 1 вересня 1923 р. в губернії нараховувалося 240 артїлей і комун з 11 тис. дес. землі та 9928 працездатними членами. Спеціально наголошувалося, що сівозмїна в більшості колгоспів 4-пільна, а в деяких навіть 6- та 8-пільна [10, 81]. Невдовзі Подільське губземуправління зазначало, що станом на 1 жовтня 1923 р. у межах Поділля було 26 сільськогосподарських комун та 218 артїлей. Характерно, що комуну проживали переважно в приміщеннях колишніх поміщицьких маєтків, а артїлі – у власних будинках [5, 309–311].

Враховуючи багатоетнічний характер населення Поділля, влада доклала значних зусиль до створення національних колгоспів. Вже восени 1923 р. в губернії було 49 єврейських колективів [15, 251–251зв.]. В 1925 р. таких колгоспів було вже 75 [5, 480]. Водночас у губернії нараховувалося лише 6 польських колектив-

них господарств [3]. Характерно, що однією з цілей створення таких колгоспів було їхнє наступне переселення на вільні землі, оскільки власної землі вони практично не мали. Зокрема комісія нацменшин Подільського губвиконкому 25 липня 1924 р. звернулася листом до ВУЦВК, з проханням виділити землю «в порядку переселення трудових нацменшостей – колектив “Труд” з 43 сімейств 142 працездатний і 241 їдця» [16, 295].

Ставлення населення до колективізації було дуалістичним: «свідомий елемент ставиться до організації із співчуттям, ставлення ж з боку малосвідомого елементу незалежного селянства, а також куркулів – вороже. Вороже ставлення також спостерігається там, де колективи утворюються на наділеній землі і вносять корінну ломку в землекористування всієї громади» [7, 81; 17, 88].

Важливо зазначити, що досить часто процес колективізації проходив стихійно, поза впливом партійних та радянських органів. Як підкреслювалося в резолюції «Про колективізацію» розширеного пленуму Проскурівського окрпарткому 28 травня 1924 р. цей процес «часами має небажаний для нас ухил» [18, 78]. Саме тому партійні органи намагалися повністю контролювати хід колективізації та діяльність колгоспів. Вони зобов'язували свої фракції в радянських органах забезпечити проведення обстежень колгоспів. Без цього заборонялася їхня реєстрація. За підсумками обстежень, «приймаючи до уваги бідність колгоспів» ухвалювалися рішення про надання їм матеріальної допомоги, поставання жаток, молотарок, сівалок, виділення кредитів тощо. Окремо наголошувалося на необхідності передплати колгоспами газет [18, 78–79]. Такий підхід сприяв тому, що станом на 1 січня 1925 р. на Поділлі нараховувалося 591 колектив, з них – 43 комуні та 548 артільей. Вони об'єднували 1,03% всього сільськогосподарського населення, проти 0,15% станом на 1 січня 1923 р. та 0,62% станом на 1 січня 1924 р. Лідером з колективізації була Вінницька округа – 140 колективів [5, 419–435].

У 1925 р. з'явилася нова форма сільськогосподарської виробничої кооперації – ТОЗи. Одночасно почався розпад комун і колгоспів. Так, у Проскурівській окрузі цього року було 8 комун, 92 артільей та 3 ТОЗи, 1926 р., відповідно, – 6, 80, 10, 1927 р. – 4, 79 та 144 [7, 34]. Зменшення вищих форм виробничих кооперативів Подільський губком пояснював їхнє переєстрацією в 1925–1926 рр. і ліквідацією «колгоспів, яким ідеї колективізації були чужі (лжеколгоспи)» [7, 34]. Однак становлення ТОЗів було непростим, адже їм доводилося долати чимало бюрократичних перепон. Так, у політлісті про посівну від 16 березня 1925 р. секретар Проскурівського окрпарткому Попков обурювався: «створене за всіма правилами біднотою в с. Ярославка Меджибізького району товариство зі спільної обробки землі, на запит до Сельбанку про кредит отримало відповідь – доведіть, що ви станете найбільш потужним» [12, 15].

Суттєвим чином на характер колективізації вплинуло завершення відбудовчого періоду. З метою впровадження нових форм обробки землі, уряд за кошти сільськогосподарського кредиту розпочав тракторизацію сільського господарства. До вересня 1925 р. на Поділлі розподілили поміж «колгоспами та окремими господарствами понад 30 тракторів і мали для продажу ще 35 штук тракторів системи “Фордзон”». Найактивнішими в їхньому придбанні були Тульчинська округа, в якій закупили 12 тракторів, Вінницька – 11, Могилівська та Проскурівська – по 3 трактори, а Кам'янецька – жодного [19, 708]. Звертає на себе увагу те, що, рекламуючи трактори, Подільське губернське товариство сільськогосподарського кредиту підкреслювало: це «дуже практична і вигідна машина», якою можна «не

лише орати біля 3 десятин у день, але їздити – в годину 17 верст, тягнучи вагу». Один трактор коштував 1700 крб. (Для порівняння, ц жита коштував 1925 р. 6,2 крб., пшениці – 10, пара волів – 260, кінь – 157, корова – 87, вгодована свиня – 49 [20, 2–3]).

Умови розрахунку передбачали завдаток в 29–50%, «двлячись від категорії покупця» а решту – векселем до 1 січня 1927 р. [19, 708зв.]. Однак використання тракторів було вкрай незадовільним, що змусило селянський банк (Сельбанк) і зазначене кредитне товариство 28 листопада 1925 р. звернутися до всіх с.-г. колективів, тракторовласників і окрвиконкомів з об'язником № 23, у якому підбивалися підсумки проведеного обстеження стану «тракторної справи» на Поділлі. Обстеження виявило «надзвичайно сумну картину». За тракторами не було ні технічного, ні навіть звичайного господарського догляду. Зазвичай, вони зберігалися на дворі, без накриття, в болоті. Багато трактористів були вкрай погано підготовленими, а деякі з них «робили тракторами не змашуючи їх і, звичайно, поламали такі важні частини, як поршні, шатуни, підшипники. Був випадок, коли тракторист не вмів відкрити кран для спуску води і почав його відбивати молотком, звичайно, кран побито на куски». Досить часто трактористи «вживали поганий гас, погане масло, забуваючи про те, що зберігаючи копійки, псували цінну машину на сотні карбованців» [19, 858]. Крім того, колективи не вели обліку роботи тракторів, використовували не завжди раціонально. Тому Сельбанк поставив категоричну вимогу обов'язкової підготовки трактористів на курсах Автопромторгу в Києві та гарантував безкоштовне навчання й проживання. Без посвідчення про закінчення цих курсів працювати на тракторі заборонялося. Одночасно ставилася вимога запровадити облік роботи тракторів [19, 858–859].

З метою раціонального використання тракторів та іншої сільськогосподарської техніки, подолання зазначених недоліків наприкінці 1925 – на початку 1926 рр. на Поділлі почали створювати машино-тракторні товариства (МТТ). Так, у Проскурівській окрузі 1926 р. створили 8 таких товариств, а наступного року вже діяли 29 МТТ [7, 34].

Швидке поширення простих форм виробничої кооперації на селі, ТОЗів і МТТ зумовлювалося тим, що вони не посягали на майно селян і передбачали лише «усуспільнення процесів виробництва». Вищі форми, комуні та артільей, передбачалося стабілізувати та поширювати в міру «зміцнення та перетворення нищих форм колгоспів у вищі» [7, 34]. Загалом всіма формами колективів 1928 р. були охоплені від 5,48% селянських господарств у Деражнянському районі Проскурівської округи – до 0,9% в Меджибізькому районі тієї ж округи. За забезпеченістю землею, вони ранжувалися таким чином: від 15 – до 30 дес. мали 41,56% колективів, 31–40 – 17,83, 41–50 – 12,4%, 51–70 – 12,4%, 71–100 – 9,3%, 101–150 – 2,33%, 151–200 – 2,71%, 201–250 – 1,16% [7, 34]. Тобто, переважали малоземельні колгоспи. Зазначимо, що в комунах усуспільнювалося 100% худоби, в артільях – 80%, в СОЗах усуспільнювалася лише частина коней, а МТТ – нічого. Тваринництво як галузь почало розвиватися в колгоспах лише з 1926 р. За прийнятою на той час методикою підрахунку забезпечення робочою худобою на 100 дес. засіву, комуні мали – 6,66, артільей – 11,45, СОЗи – 12,7, МТТ – 25 одиниць. У селян-односібників забезпечення становило 31 одиницю [7, 34].

Складне становище було і з реманентом. Лише комуні були забезпечені складними машинами повністю. Забезпеченість артільей складала: сівалками – 70%, жниварками – 62%, молотарками та зерноочисними

машинами «задовільно». СОЗи та МТТ були забезпечені такими машинами «вкрай погано» [7, 35]. Також незадовільним було забезпечення колгоспів спільними будівлями, що стримувало розвиток господарств. Виняток становили лише ті колективи, які отримали панські садиби [7, 35]. Похмуру картину щодо стану колективізації змалював секретар Нестерін у доповіді про роботу Кузьминського райкому КП(б)У від 31 травня 1927 р. Він писав на адресу Прокурівського окрпарткому, що в районі лише два колгоспи, їхній «економічний стан слабкий, недостатнє забезпечення худобою, відсутність реманенту, віддаленість землі від мешкання колгоспів. Робота по утворенню нових колгоспів переводиться кволо» [21, 116зв.].

Таким чином, аналіз проведення колективізації на Поділлі в 1922–1928 рр. неспростовно доводить, що, незважаючи на всі зусилля влади, в різні види сільськогосподарських виробничих колективів об'єдналися вкрай мало селян, а їхню більшість складали незаможники. Артїлі та комуни були переважно малоземельними, малочисельними, економічно слабкими. Відтак, вони не могли стати зразком для перебудови сільського господарства.

1. Матвеев А.Ю., Рибак І.В. Здійснення насильницької політики розселяювання на Поділлі та Південно-Східній Волині (друга половина 20 – перша половина 30-х рр. ХХ ст.). – Кам'янець-Подільський, 2011.
2. Місінкевич Л. Єврейська і польська національні меншини Поділля (20–30-ті рр. ХХ ст.). – К., 2001.
3. Нестеренко В.А. Колективізація етнічних меншин на Поділлі у 1920–1930-ті рр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
4. Рибак І.В. Індивідуальне селянське господарство Поділля у добу непу. – Кам'янець-Подільський, 2008.
5. Поділля в період відбудови народного господарства (1921–1925): Зб. док. і мат. / Ред. кол. І. Пшук та ін. – Вінниця, 1957.
6. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО) – ФП. 3. – Оп. 1. – Спр. 46.
7. ДАХМО. – ФП. 301. – Оп. 1. – Спр. 130.
8. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО) – ФР. 925. – Оп. 1. – Спр. 159.
9. ДАХМО. – ФП. 3. – Оп. 1. – Спр. 10.
10. ДАХМО. – ФП. 3. – Оп. 1. – Спр. 7.
11. Отчет Прокурівського Окрпарткома за період роботи от 4 по 5 окрпартконференції (с марта по 25 ноября 1923 г.). – Прокурів, 1923.
12. ДАХМО. – ФП. 301. – Оп. 1. – Спр. 56.
13. ДАХМО. – ФП. 301. – Оп. 1. – Спр. 3.
14. ДАВО. – ФР. 925. – Оп. 1. – Спр. 142.
15. ДАХМО. – ФР. 337. – Оп. 1. – Спр. 4.
16. ДАВО. – ФР. 925. – Оп. 1. – Спр. 125.
17. ДАХМО. – ФП. 301. – Оп. 1. – Спр. 7.
18. ДАХМО. – ФП. 301. – Оп. 1. – Спр. 4.
19. ДАХМО. – ФР. 337. – Оп. 1. – Спр. 354.
20. Рух цін на Україні в 1927–1928 рр. // Статистика України. Серія ХІІ. – Т. І. – Вип. 7. – Х., 1930.
21. ДАХМО. – ФП. 301. – Оп. 1. – Спр. 62.

Oliynyk M.P. Collectivization in Podillya during the period of NEP. In the article are analysed the causes, process and results of the collectivization conducting in the Podillya region in the 1921–1928th, as well as the types of the collectives and their social structure.
Key words: Podillya, collectivization, NEP, guilds, commune, TOZ

Н. О. Скрипчинська

ОПОДАТКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В УМОВАХ СУЦІЛЬНОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ (1927–1929 рр.)

У статті аналізуються особливості оподаткування українського села в умовах підготовки та запровадження суцільної колективізації. Розглядаються форми і види податків, методи їх стягнення.

Ключові слова: оподаткування, єдиний сільськогосподарський податок, податкова політика, самообкладання

Наприкінці 1920-х рр. прагнення Й. Сталіна якомога швидше покінчити з НЕПом і розпочати новий комуністичний штурм, були очевидними. Проте, це стало можливим тільки після припинення боротьби за владу у вищому компартійному керівництві, яка тривала до 1928 р. Перемагаючи суперників, які мали однаковий з ним статус членів політбюро ЦК, Й. Сталін почав готувати партію і країну до здійснення найбільш грандіозного і важкого елементу «революції згори» – суцільної колективізації сільського господарства. Форсовані темпи індустріалізації вимагали значних капіталовкладень, що й підштовхнуло до політики суцільної колективізації. Її запровадження супроводжувалося непосильним податковим тиском на українського селянина, адже одним із основних джерел фінансування індустріалізації було надмірне оподаткування села. Хоч тема оподаткування українського села в 1927–1929 рр. частково представлена в працях О. Ганжі [1], Г. Капустян [2], С. Корновенка [3], В. Лазуренка [4], С. Кульчицького [5] та ін., податкові методи запровадження суцільної колективізації в Україні поки що досліджені недостатньо, що й визначило мету цієї статті.

Підготовка до суцільної колективізації проходила в два етапи: повний відхід від НЕПу та поступовий перехід від кооперації до колективізації, під прикриттям хлібозаготівельної кризи 1927–1928 рр. Безперечно, в умовах встановлення тоталітарного режиму НЕП був приречений, тому що базувався на двох несумісних елементах: по-перше, ринкових відносинах в економіці, а по-друге, монополії більшовиків на владу і жорсткій адміністративно-командній системі. Суперечності НЕПу почали ще більше виявлятися, коли вся влада зосередилася в руках Й. Сталіна, який не приховував бажання повернутися до комуністичного штурму, поклавши тягар фінансування індустріалізації на плечі селян. Незабаром протириччя, які поєднував у собі НЕП, призвели до ряду криз. Першою стала криза цін. Після скасування жорстокого контролю держави, ціни на продовольство стрімко зростали у порівнянні з цінами на промислову продукцію. Намагання держави стримати інфляційне зростання цін на сільськогосподарські товари призвели до того, що селяни відмовилися вивозити їх на ринок (криза хлібозаготівель).

Головним винуватцем кризової ситуації Й. Сталін та його соратники в Україні оголосили куркульство, а відтак, звинувачення перекладалося не на все селянство. Під виглядом куркульської небезпеки, держава у січні–лютому 1928 р. пішла на моральне виправдання грубого тиску на селян [6, 84]. За допомогою застосування «надзвичайних заходів проти куркулів», в Україні заготовили 70 млн. пуд. хліба і кризу було подолано [5, 74]. Однак, у 1928 р. Україна, що була основною житницею Радянського Союзу, постраждала від недороду. Незважаючи на те, що запаси зерна у селян скоротилися до мінімуму, держава посилила хлібозаготівлі, які здійснювалися силовими методами та призвели до небезпечного загострення продовольчого стану.

Цього разу Й. Сталін вже мав власний метод подолання хлібозаготівельної кризи, випробований ним, під час поїздки до Сибіру у січні 1928 р. Йшлося про те, щоб перетворити надзвичайні заходи на систему, тобто, відмовитися від принципу закупівлі та перейти до принципу продрозкладки [7, 379]. Практична реалізація цього «уральсько-сибірського методу» розгорнулася, коли дозрівав урожай 1929 р. Така система хлібозаготівель проіснувала до кінця 1932 р. і призвела до голодомору 1932–1933 рр. Так, 28 червня 1929 р. ВЦВК